

DOSYA/DERLEME**HEKİMLERİN SINIFSAK KONUMU:
HEKİM EMEĞİNE NASIL BAKMALI?***Yavuz ÜÇKUYU****Giriş**

Hekimlerin sınıfsal konumuna ilişkin Türkiye örneği ve ölçeğinden yapılacak bir çözümlemenin dünyanın başka ölçeklerini ne derece yansıtacağına dair ciddi kuşkuvarım var. Bir kez hekimlerin sınıfsal konumuna dair kuramsal çözümlerler, genellikle gelişmiş kapitalist ülkelerin hekimleri göz önüne alınarak yapılmıştır. Genellikle gelişmiş kapitalist ülkelerdeki hekimler, çok sınırlı kesimleri dışında, proleter hekim içinde değerlendirilmiyorlar ve proleterleşmenin de hekimlik mesleği için görünür gelecekte gerçekleşmeyeceğine inanılıyor. Bu inanış ve gözlemden hareketle yürütülen hekimlik mesleğine ilişkin kuramsal tartışmalar külliyyatının, Türkiye gibi kapitalist gelişmenin daha geri olduğu ülkeler örneği için kullanımının sorunlu olacağını başlangıçta kabul etmek gerekir.

Sorunlu kuramsal birikim yanında ve daha da önemli bir sorun da, 1990'lı yıllardan bu yana toplumların ve tarihin sınıf odaklı çözümlerinde görece büyük bir gerilemenin olmasıdır. İçinde yaşadığımız süreçte, kapitalizmin seçeneksizliğine ve kimi düzenlemelerle yetkinleşerek devam edeceğine inananlar arasında geçmişte Marksist kampta bulunanlar da yer alıyorlar. Kapitalizmin seçeneksizliği düşüncesinin temelinde ise, sınıf çatışmasının törpülenebilir olduğu inancı var ve bu durumun somut göstergesi olarak orta sınıfın konumuna özellikle işaret ediliyor. Küçük esnaf, hekim, mühendis, öğretmen, sanatçı, küçük yönetici vb gibi orta sınıf (Marksist literatürde küçük burjuvazi, orta ve ara sınıf kavramları ile karşılanıyorlar) öğelerinin kimi yönleriyle törpülenen kapitalizmde kendilerini gerçekleştirebildikleri, hatta sistemin sorunlarını gidermede törpü işlevi de içerdikleri söyleniyor. Bu durumda, hekimlerin sınıfsal

konumu hakkında yürütülen kuramsal tartışmalarda hekimlik daha çok orta sınıfın mutlu öğeleri arasında değerlendirildiği için Marksist bir sınıf analizi için yüksek verimli sayılmıyor.

Hekimlerin sınıfsal konumu hakkında Türkiye örneğinden hareketle yapılacak çözümleme için üzerinde az çok fikir birliği oluşmuş bir kuramsal çerçevenin neden olmadığının yukarıda vurgulamaya çalıştım. Özetleyerek aktarırsam; Türkiye ölçeğindeki hekimlik mesleği, pratiğinin kendine özel koşullarının kuramsal çerçevesi çizilmediği için Batı'nın hekimlik pratiklerinin üzerinde şekillendiği kuramsal çerçeve ile ciddi uyumsuzluklar barındırmaktadır. Başka ifadeyle, Türkiye'deki hekimlik pratiklerini aktardığımda Batı'da üretilmiş kuramsal birikime sahip birisi, kuramsal çerçevenin içine "cuk diye oturmuş" bir somut zenginliğiyle karşılaştığını sanırken, aynı pratikler topluma sınıf gözlüğüyle soldan bakan Türkiye'li birisi için hayal kırıklıklarına yol açabilecektir. Parantezle, yukarıdaki saptamayı 2000'den sonraki hekim pratikleri için kullandığımda, ondan önceki süreçteki pratik içeriğinin tersi bir gözlemi ortaya çıkacağını belirtmeliyim.

Neden mi "hayal kırıklıklarına" yol açacaktır? Çünkü Türkiye'de hekimlik mesleği 2000'li yılların başına kadar, kuramın geliştirildiği gelişmiş kapitalist ülke hekim pratiklerinin aksine olarak, işçi sınıfı hareketi ile eklenilebilecek bazı duruşlar ile birlikte işçi sınıfı siyaseti ve ideolojisine katkı sayılabilecek kimi çıktılar sergilemiştir. 2000'li yılların başlarından itibaren ise, kuramın geliştirildiği gelişmiş kapitalist ülkelerin hekim pratiği ve siyasetine benzer çıktılar üretmiş, dahası sermayenin siyasal hegemonyasının yeniden tesis sürecinde sermayeye eklenmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki hekimlik pratiği ve siyaseti ise son yıllarda sermayenin siyaseti ve ideolojisi ile gerilimler yaşamaya başlamıştır. Somutlarsak, Türkiye örneğinde hekimler kapitalizmin kendilerine sağladığı dönemsel ayrıcalıklar nedeniyle kapitalizmle

*Dr., Toplum ve Hekim Dergisi Yayın Kurulu Üyesi

daha barışık bir tutum sergilerlerken, özellikle Avrupalı hekimler kapitalizmin kendilerine sağladığı ayrıcalıklarını yitirme korkusunu yaşamaya başlamışlardır. Bu nedenle hekimlik mesleğine dair kuramsal çerçevelere ilişkin pratik süreçler gelişmiş ve gelişmekte olan kapitalist ülkelerde hekimlerin sınıfsal konumuna ilişkin kuramsal külliyat ile uyumsuzluk sergilemektedir.

Bu uyumsuzluğu ortaya çıkaran temel dinamiklerin küreselleşme ve neo-liberal uygulamalar ile birlikte sosyal devletin geri çekilme süreci olduğunu düşünüyorum. Türkiye gibi sermayenin siyasal hegemonyası tesisinin, gecikmişliğin verdiği çok özel hız ve kapsamda yapıyor olmasının, hekimlik gibi kesimlere (performansa göre ücretlendirme, döner sermaye, aile hekimliği vb gibi uygulamalar yoluyla) geçici bir ittifak şansı sunduğu görünmektedir. Yalnız dönemsel olması ve sermayenin olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle ittifak açılımının ileri vadede sorunlarının olması muhtemeldir. Çünkü eninde sonunda sosyal devletin çekilme süreci -Türkiye'de sınırlılığı tartışılrsa da- mevcut sosyal devleti budayacak ve bu da hekimlere yönelik kaynak akışının önemli ölçüde önüne geçecektir.

Türkiye kapitalizminin 1980-2000 döneminde ayakta kalmak için daha çok "baskı" aygıtını kullandığını; "baskı" aygıtı içinde sınıf mücadelelerini etkisizleştirdiğini düşündüğü zamanda -2000'li yılların başları olarak tanımlıyorum- "rıza" ile de ayakta kalabileceğine inandığını düşünüyorum. Hekimler, mühendisler, öğretmenler "baskı" aygıtının işlediği dönemde "hakim, savcı, polis, asker" gibi neden kapitalistlerin "esas adamlarından" olmadıklarını sorguladılar. "Bir savcı kadar, bir komiser kadar kazanamayan hekim" anlatısı anılan dönemin siyasal, ideolojik özel bürünümüdür. Hekimlerin de içinde bulunduğu kesimler mağduriyet söyleminin nesnel koşulları için sınıf mücadelelerinin tehdit olmaktan çıkması gerektiğini göremediler. Ne kadar trajiktir ki, kapitalizmin "baskı" aygıtı hükmü döneminde geri çekilmeye zorlanan sınıf hareketinde direnişçilerin saflarında görünürlerken; kapitalizmin "rıza" yoluyla sınıf hareketini yok etmeye çalıştığı dönemde kendilerine sağlanan "ayrıcalıklar" üzerinden kapitalizmle barışık yaşama konusunda uzlaştılar

Yazdıklarım, hekimliğin sınıfsal konumunu Türkiye özelinden tartışırken kurama umutlu girdiler sağlamayacak bir tarihsel dönemde olduğumuzu da anlatıyor. Belki de hekimlerin sınıfsal konumuna ilişkin kuramsal çerçeveye asıl sarsıntısını kuramın yeşerdiği topraklarda yaşayacaktır. Yine de bir genelleme içinde şu öngörülebilir: Kapitalizmin içine girdiği krizin uzun bir durgunluk dönemine doğru gittiği genel olarak kabul edildiğine göre hekimlik mesleği de bu süreçte sermaye ile yeni gerilimler yaşayabilecektir. Kim bilir bu sürecin sınıf mücadelelerine yansımada geçmiş Türkiye'deki hekim pratik ve siyasetine uygun biçimde dünya pratikleri gözlenebilecektir.

Hekimlerin sınıfsal konumu üzerine yaptığım gözlem ve düşüncelerimi paylaşabilmek için sınırlı da olsa konuya

nasıl bir kuramsal çerçeveden baktığımı ortaya koymak gereğini hissediyorum. Okuyucu dosyada kuramsal çerçevenin zaten olduğunu ve bu nedenle hekimlerin sınıfsal konumunu içeren "asıl meseleye" odaklanılması itirazını yükseltebilir. Ancak yine de oluşturacağım kuramsal çerçeve, örneğin Tülin Öngen'in yazısı ile ciddi ölçüde ortaklıklar taşısa da gereklidir ve Öngen'in yazısı kuramsal çerçevem için ayıracağım alanı azalttığı için işimi kolaylaştırmaktadır. Kuramsal çerçeveyi oluştururken yöntemsel olarak çerçevenin içine meslekleri ve meslekler içinde de hekimleri yerleştirerek ilerleyeceğim. Bu nedenle okuru, yazıdan hekimlerin sınıfsal konumuna ilişkin olgu zenginliği demeti beklememesi konusunda uyarıyorum.

Yöntemsel olarak mevcut kuramsal birikime olguların giydirilemeyeceğini ve bu yapılsa olguların eğreti duracağını düşünüyorum. Çünkü olgularla kuramın desteklenmesi için asgari koşul, olguları yerleştirecek herkesin üzerinde az çok birlik sağladığı bir teorik/kuramsal bakışın olmasıdır. Yoksa ya da yeterli değilse... Önce teorik/kuramsal olarak olup biteni görmeye çalışacağız. Gördüğümüz ışık altındaki olguları, ışığın gösterdiği biçimiyle kurama yerleştirmeyi deneyeceğiz. Oluşturduğum kuramsal çerçeve için gerekli olan, olgu zenginliği ile test edilerek arındırılıp sağlamaştırılması başka bir çalışmanın konusudur

Kısa Kuramsal Çerçeve Denemesi

Toplumları Çözümlemede Sınıf

Toplumları çözümlemede sınıfı kullanan düşünürler Marks'tan önce de vardı. Sınıf, Saint-Simon'da olduğu gibi gelecekteki toplum düzenine ilişkin kimi ütopyik çözümler içinde yer buluyordu. Ancak Marks ile birlikte, sınıf ve sınıf mücadeleleri toplumsal çözümlemenin en önemli aktörü haline geldi. Marks için sınıf (işçi sınıfı), kendisine son verdiğinde üzerindeki şalı yırtarak harikulade bir yaratıcılığa kavuşacağı yapının adıdır. Marks'tan bu yana sınıf, onun felsefeyi de bir siyasi aktör olarak kurgulamasına benzer biçimde (felsefeyi sadece düşünmek değil değiştirmeyi de içine alacak biçimde genişleten anlayış) en önemli çözümleme aktörü durumundadır. Sınıfın aktörlüğünü küçümseyenler ve Marksizmi indirgemecilikle suçlayanlar dahil olmak üzere sınıf üzerine birikmiş devasa yazılı ve sözlü külliyat, toplumları anlamada sınıf merkezli çözümlemenin ancak gücünü gösterir.

"Kapital"de Sınıf Analizi

Marks'tan önce de kapitalizm bir yeni üretim süreci olarak ayırt edilmiş; dahası temel karakteristikleri ile ortaya konulmuştu (Adam Smith, David Ricardo, J. S. Mill vb). Kapitalizm sorunları olduğu kabul edilmekle birlikte gelişmeye açık bir yapı olarak görülüyordu. Görünen sorunların ise kapitalizmin kendi iç bütünlüğü içinde çözülebilir olduğuna dair inanış ve güven söz konusuydu. Aşılmaz bir model olarak kapitalizm ortaya çıkıyor gibiydi. Aşılmaz model konusunda, özellikle ütopyik sosyalistlerden gelen kimi cılız eleştiriler söz konusu olsa bile, bunlar kapitalizme yönelik genel olumlu beklentileri fazla

değiştirmiyordu. Evet; özellikle fabrika ve çevresinde kurulu çalışma ve yaşama koşullarının ağırlığının yarattığı can sıkıcı görüntüler fark edilmiyor değildi. Ancak bu görüntüler, temelde kapitalist rekabetin ve serbest piyasanın yeterince işletilememesinin sonuçlarına bağlıydı. Belki de bu nedenle İngiltere'de bir "iyi kapitalizmi" ortaya çıkarmak için sistematik fabrika denetimleri yapılıyordu. Marks kapitalizmi çözümlediği "Kapital"de, fabrika denetimlerinin ortaya çıkardığı birikimi çalışmasında özel bir değer vererek kullandı. Özetle, Marks'a kadar kapitalizme ilişkin inandırıcı kuramsal çıkışlar ortada görünmüyordu.

Marks, kapitalizme dair bu inanış ve güveni ciddi anlamda sarstı. Kapitalizmin sınıflı yapısının gelişme eğilimini sınırladığını fark etti. Fark ettiği sınırlama öyle bir sınırlamaydı ki, kapitalist gelişmenin belli bir aşamasından sonra ona gelişme olanağı bırakmıyordu. Buradaki sınırlama eğiliminin zamanını ve biçimini tayin edici kuvvet olarak sınıf mücadeleleri görünüyordu.

Kapitalist üretim sürecinin önceki üretim süreçleriyle kıyaslanamayacak bir gelişme eğilimini içinde barındırdığını Marks da fark etmişti. Ancak, kapitalist üretim sürecinin temel ögesi olan emek gücü, müthiş bir artı değer yaratma olanağı sunuyorsa da; sermayenin organik bileşiminin yükselmesi eğilimi, bilim ve teknolojinin üretim sürecinde kullanımı, tekelleşme, coğrafi genişlemenin doğal sınırlarının varlığı, rekabetin azalması, üretimin anarşik yapısı, işe yabancılaşma gibi faktörlerin etkisi altında sınırlanıyor ve giderek bir üretim tarzı olarak meşruluğunu yitiriyordu. Marks asıl meşruluk kaybının, kapitalizmin gelişmesinin aynı zamanda işçi sınıfını da nicelik ve nitelik olarak kaçınılmaz olarak yükseltmesi dolayısıyla gerçekleşeceğini söylüyordu. Kapitalizm geliştikçe kendi mezar kazıcısını da yaratıyordu. Marks fark ettiği bu durumu, kabul edilebilir bir ölçekteki (temel olarak İngiltere'yi kullandı) kapitalist üretim süreci içine yerleştirerek, sürecin nasıl sonlanacağına dair bir çözümleme ile her şeyi apaçık görünür hale getirmeyi amaçladı. Başardı da. "Kapital", özellikle birinci cildi böyle anlaşılmalıdır.

"Kapital"de Marks, kapitalist üretim tarzının gelişkin biçimlerini yaşadığı zaman diliminde gözleyememiş olmakla birlikte, olağanüstü bir öngörüyle bu cılız biçimlerden kapitalist üretim tarzının sahip olduğu eğilimleri genelleştirmeyi başarabilmiştir. "Kapital" in yazıldığı tarihsel dönem, 1860'lı yıllardır ve henüz kapitalizmin tekelci aşaması tek tek özel örnekler dışında görünür değildir. Marks, mevcut tarihsel birikimin ortaya koyduğu bütünlüğü "Kapital 1"de gösterebilmiştir. Sonraki gelişmeyle doğrulanan kimi öngörü ve henüz netleşmekten uzak görünüşleri ise kapitalizmin "Kapital 1"de sergilenen analizine yerleştirmemiştir.

Kişisel olarak ben bu durumun, Marks'ın "ipliğini pazara çıkardığı kapitalizm" in sıradan işçi ve toplumun sıradan üyesi nezdinde kolay görünür olması tercihinden kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü, ölümünden sonra yakın dostu Engels'in çabalarıyla toparlanan "Kapital" in

sonraki ciltlerinde ve "Grundrisse"de, kapitalizmin "neden erken ölmeyeceği/ölmeyebileceğine" ne ilişkin gözlem ve öngörülerini de ortaya koymuştur. Özellikle, söz konusu eserlerinde kapitalizmin kendini ortadan kaldıracak sınıfın yeni toplum için mücadelesindeki olgunlaşma ve gecikme ile birlikte ömrünün neden uzayacağını analizi için önemli önsel birikim bırakmıştır. Bu nedenle Marks'a kapitalizmin kendiliğinden yıkılacağı öngörüsünün mal edenler, sermayenin ideolojisine iradi katkı yapmıyor iseler; Marks'ı ve "Kapital"i bir bütün olarak değerlendirmekten yoksundurlar demektir. Ama yine de Marksın izleyicileri için bir ara nota ihtiyaç var. Ara not şudur: Marks'ın kapitalizmi mahkum ettiği "Kapital" in birinci cildi, sonraki süreçte izleyenleri tarafından yeterli bulunduğu için "mahkumiyet" yeterince geliştirilmemiştir. Bu "tembellik" nedeniyle Kapital'deki Marks'ın çözümleme başarısı bir yerde Marksızmin şanssızlığı olmuştur.

Marksizm sadece kapitalizme değil tüm toplumsal formasyonlara sınıf perspektifi ile yaklaşır. Toplumsal formasyonlara ilişkin çözümlerinde meslek, statü, din, cinsiyet, ahlak, etnisite vb perspektiflerden de bakanlar olmuştur. Ancak sınıf perspektifi olmadan türlü egemenlik ilişkileri ancak kısmi olarak açıklanabilir ve açıklama bir bütünsel ilişkiler üzerine oturtulamaz. Ekonomik-toplumsal yapı (toplumsal formasyon) eşitsizliklere yol açıyorsa eğer, bu durum toplumsal yapının temel aktörü olarak sınıfların söz konusu toplumsal formasyondaki konumlarından kaynaklanır. Toplumsal formasyonun dönüşümü ise konumları yeniden belirleyen tek kuvvet sınıf mücadeleleri ile gerçekleşebilir.

Marks kapitalist toplumsal formasyonun dönüşümünü, çözümlemesinin doğal ve akılcı bir sonucu olarak işçi sınıfının yürüteceği sınıf mücadelelerine bağladı. Kapitalizm, sınıf mücadeleleri yoluyla zorunlu bir dönüşüm geçirecekse; bu dönüşümün hangi biçimler ve bürünüşler ile vücut bulacağı sosyalizm tartışmasını olgunlaştırdı. Bir tür sınırlılıkla: Sınırlayıcı faktör, kapitalizmin gelişme düzeyinin, yeni vücut bulmuş toplumsal yapının iç bütünlüğünün içeriğini belirleyecek olmasıdır. İşte burada Marks, yaşadığı dönem koşullarıyla çözümlediği kapitalizmin hayal ettirebileceği bir biçimde yeni toplumsal düzene ilişkin kurgusunu sergileyebilmiştir. Kapitalizmi çözümlerken gösterdiği ustalığı yeni düzeni tanımlamakta göstermesinin/gösterememesinin doğal nesnel sınırlılıkları olmuştur.

Kapitalizmin "Kapital"de zamanın olanakları ile karşılaştırıldığında olağanüstü çözümlenmesi ve sosyalizmin yine aynı olanakların kısıtlılığı nedeniyle aynı yetkinlikte tasvir edilemeyeşi, sonraki sosyalist kuramcılar üzerinde iki olumsuz etkiye yol açtı: Marksın kapitalist çözümlemesinin sihri kapılanlar kapitalizmle bir arada yaşama görüşüne şu ya da bu ölçüde yaklaşmış oldular. İkincisi, sosyalizmin yeterince tanımlanamamış tasviri ile sosyalizm benzeri her türlü uygulamayı "reel" olanın bir tür tartışmasız kutsaması ile karşılayabildiler.

Marks kapitalizmi sona erdirmeye görevini, işçi sınıfına ve onun yürüteceği sınıf mücadelelerine vermişti. Marksın

kapitalizmi çözümlendiği ölçekte ("Kapital 1"); ölçeğin gelişme yönü ve eğilimleri kendi iç bütünlüğü içinde işçi sınıfının giderek artışına yol açıyor ve sermaye giderek daha dar bir kesimin elinde toplanıyordu. Bu durumun doğal sonucu olarak kapitalist üretim tarzı akla dayalı meşruiyetini yitiriyordu. Çünkü normal işleyen bir üretim tarzında üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında bir "karşılıklık (mütekabiliyet) vardır. Üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişmesini engellememesi gerekiyor. Ancak kapitalist gelişmenin belli bir evresinde üretim ilişkileri, üretici güçlerin gerisinde kalıyor ve bu durumda yeni bir üretim tarzına gereksinim duyuluyor. Üretici güçler temel olarak üretim araçları ile işçilerin sağladığı emek gücünden oluşmaktadır. Üretim araçları ile işçi sınıfı arasında üretim ilişkileri tarafından belirlenen uyum/uyumsuzluk öyle bir noktaya ulaşıyor ki üretim tarzı tüm rasyonelliğini kaybediyor. Kapital'in birinci cildindeki ölçek çözümlemesi uyum/uyumsuzluğun sınıf mücadelesi yoluyla aşılmasını neredeyse ertelenemez bir "yakın görünür zamana" bırakıyor. Başka ifadeyle "devrim" çanları duyulurken, devrim dışı bir dönemde önemsenecek pek çok ses ihmal ediliyor.

Oysa Marks kapitalizmin sonunun seçilen ölçekte görünen sonucu kadar net olamadığını öngörecektir durumdadır. Kapital'in sonraki ciltleri ve bir yerde "Grundrisse" bu öngörü ışığında yazılmışlardır. "Ömrü olanak tanısaydı daha fazla netliklere ulaşabilir miydi?" sorusuna olumlu yanıt verilebilir. Ancak tarihsel koşulların kendine sunduğu somutlukların "Kapital'in birinci cildinde sergilediği bir bütünlüğe elvermeyeceğini de kabul etmeliyiz.

"Kapital'in Diğer Yüzü

Marks kapitalizme ölümünü göstermişti, sıtmalı olarak ölümünün neden gecikeceğini yazmak da "Kapital'in sonraki ciltlerinde ve "Grundrisse"de ortaya koyduğu eğilimlerle kendisi oldu. Genişlettiği ölçekte kapitalist gelişmenin açığa çıkardığı yeni eğilimleri formüle etti. Bunlar: üretimde bilim ve teknolojinin kullanımı, nisbi artı-değerin görece sınırsızlığı, sermayenin organik bileşimi, üretim sürecinin başka topraklara aktarılması, sömürgecilik, yabancılaşma ile sınıfın teslim alınması gibi eğilimlerdir. Kapitalizmin tekeli aşaması olarak emperyalizm ancak bu eğilimler ışığında ortaya konulabilir.

Yazdıklarımı bir düzeltme ile tamamlamazsam eksik kalacaktır. Marks, kapitalizmin içinde barınan çelişkilerle çok uzun yaşamayacağını düşünmektedir. Kuramcı olduğu kadar "devrimci" de olduğu için "iyimser" olmasında yadırganacak bir durum yoktur. Bu nedenle düzeltmem şudur: Marks kapitalizmin çelişkilerine rağmen uzun da yaşayabilmesinin koşullarını ortaya koyarken nesnel eğilimlere bağlı bir kuramcı gibi hareket etmiştir. Başka türlü de davranamazdı. Ancak, geri çekilen 1848 devrim sürecine rağmen kapitalizmin yaşamının uzamasına yol açabilecek nesnel eğilimlerin sonuna kadar devam etmeyeceğini bir "devrim" dalgasıyla kesintiye

uğrayacağını düşünmüştür. Bu onun eksik değil "devrimci" yani "iyimser" yanının harekete geçtiğini gösterir. Devrimci Marks, kendi kuramsal nesnesini aşmıştır.

"Kolektif Emek", "Global İşçi"

Konumuza yeniden dönersek, Marks, incelemesini genişlettiği ölçekte kapitalizmin eğilimlerinin aynı zamanda işçi sınıfı kapsamını ciddi ölçüde değiştireceğini fark etti. Kendisi fazla geliştirme olanağı bulamadığı için, belki de geliştirirse ortaya çıkardığı ve umut beslediği işçi sınıfını dönemselsel olarak güçsüzleştirileceğini düşündüğünden, değişen sınıf kapsamına işaret etmekle yetindi. Geliştirilmeyi ve daha çok kullanılmayı bekleyen "kolektif emek" ve "global işçi" kavramlarından söz ediyorum. Her ikisi de özellikle 20. yüzyılda tekelleşen kapitalizm koşullarında sınıfı ve sınıf mücadelesini yeniden kurma ve anlamanın anahtar kavramları durumundalar.

"Kolektif emek" ve "global işçi" kavramları ile işçi sınıfı bileşiminin belirlenimi yakın zamana kadar Marksistler arasında fazla yer edinmemiştir. Kavramları sınıf tanımı içinde kullananlar ise belli ihtiyatla davranmışlardır. Kavramların neden az kullanıldığını açıklayabilmek için Marks'a, daha doğrusu onun nasıl yorumlandığına bakmalıyız. Marks'ın "Kapital'in birinci cildindeki ölçekte ortaya koyduğu kapitalizmin gelişme eğilimi takip edildiğinde şu sonuç ortaya çıkabiliyor: Kapitalizm yerleştikçe sınıfları kutuplaşmaya zorluyor. İşçi sınıfı nicel olarak yükseliyor, aynı zamanda nitelik olarak saflaşıyor. Nicelik olarak artan ve niteliği yükselen sınıfın, kapitalizmin sonunu hazırlayacağını görülmesi için bu eğilim yeterli bulunuyor. Özellikle Marks'tan sonraki Marksist kuramcılar arasındaki iki öbeği oluşturan yapısalcılar ve özneye daha fazla yer veren toplumsalıcılardan birinci öbekte yer alan "yapısalcılar", Marksın kapitalizm çözümlenmesine daha sadık kaldıklarını iddia ederek sürece çok da müdahil olmadan kendi seyrini tamamlayabileceğini öngördüler.

Sonraki yaşananlar "yapısalcılar"ı haklı çıkarmadı kuşkusuz. Ancak "yapısalcılar"ın (Althusser, Balibar, Poulantzas vb) Marksist yaklaşımı kapitalist kuramcılar için kimi siyasal ve ideolojik girdiler sundu. Bunda özellikle, özneli kampta yer alanların toplumsal pratik örnekleri olan "reel sosyalist" toplumların 1990'lı yıllarda hızla çözümlenmesi etkili oldu. Sonuçta süreç, toplumsal yapının belli gelişkinliklere ulaşmadan üretim tarzını dönüştürme amaçlı öznel müdahalelerin olumlu sonuçlanmayacağına kanıtı sayıldı. Bu durumda toplumsal yapının gelişmiş biçimlerindeki sınıf konumu ve sınıf mücadelelerinin görece geriliği göz önüne alındığında pratik olarak "devrime elvada" demek gerekiyordu.

Marks'ın "Kapital'in birinci cildinde apaçık sergilediği nicel olarak artan ve niteliği yükselen işçi sınıfının yine aynı ölçekteki konumu, önderliğin kimliğine ilişkin her türlü tartışmayı geçersizleştiriyor. Yaşamayı için emek gücünü satmaktan gayri, başka deyişle "zincirlerinden başka kaybedecek şeyi olmayan", sermaye ile çelişkili dolaylımsız yaşayan ve üretimi durdurma gücü bulunan

bir sınıf ortaya çıkıyor. Gerçekten "Kapital" in yazıldığı sıralarda manifaktür aşamasından fabrika aşamasına geçmiş olan kapitalist sistemde, tarımdan ve küçük üreticilikten zorla kopartılan kapitalist karşısında seçeneksiz bir işçi sınıfı ortaya çıkmaktadır.

Marks'tan sonraki Marksist literatürde merkeze yerleştirilerek, üretken emek (mavi yakalı işçi) olarak adeta kutsallaştırılan bir işçi sınıfı tanımına bu şekilde ulaşılmıştır. Kuşkusuz bu kuramsal yaklaşımın tarihsel-dönemsel özelliklere kuramsal-siyasal çerçeve yaratmayı hedefleyen, örneğin Poulantzas gibi son derece iyi niyetli ve yiğit temsilcileri de bulunuyor. Üretken emekçinin Marksistlerce merkeze alınması, özellikle işçi sınıfının yapısının ortaya çıkartılması için önemlidir. Bir kez ancak bu şekilde kapitalist üretim sürecinin açmazları netlikle ortaya konulabilir. Yalnız üretken emeği merkezileştiren kuramsal görüş, pratik olarak da sınıf mücadelesini bu saf ve katıksız biçimiyle gerçekleştirmeye kalkarsa, işte bu durumda bir trajedi yaşanmaya başlıyor. Çünkü topluma müdahale imkansız hale geliyor. Sürecin doğal seyrini tamamlamasını bekleyen ve en sonunda "gördünüz mü ben haklıyım" diye karşıtlarını "sus pus" edecek bir Marksizm!... Bu yaklaşımla sınıf mücadelelerinde öne çıkan sınıfın kimi unsurları üretken emek olmadıkları için eleştiri konusu oluyorlar. Yine kapitalist hegemonyanın oluşturulması sırasında ideolojik, siyasal, ekonomik kimi manevralarla "mavi yakalı" işçilerin dönemsel olarak etkisizleştirildiği konjonktürlerde, sınıf hareketleri dolayısıyla sınıf mücadeleleri geriliyor.

Toplumsal dönüşümde mavi yakalı işçiye verilen kuramsal rol belli bir evreden sonra bu kez pratik olarak doğrudan kalmayı da imkansızlaştırıyor. Paradoks olarak görülebilir ancak "kolektif emek", "global işçi" olarak kolaylıkla işçi sınıfı hareketi içinde değerlendirilebilecek sınıfın özel bölmelerinin dönemsel hareketleri kuramsal yaklaşım gereği, sınıf hareketinin çeperine ve dışına itilmişlerdir.

Sınıf, Sınıf Mücadeleleri İçinde "Ayrıcalıklar"

Marks'ın "Kapital" in birinci cildindeki kapitalizm çözümlemesi, üretken işçiye toplumsal dönüşümde önemli bir rol verirken, aynı zamanda "proleterleşme" eğilimi dolayısıyla, kapitalist ve işçi arasındaki sınıfın bölmelerini hızla işçi sınıfı yanında yer almak üzere çözüyordu. Buradan hareketle toplumun önemli bölümünün işçi sınıfı içinde değerlendirmek sadece zaman boyutu ile ilgilidir. Yeni tekrar ve vurguyla, Marks devrimci iyimserliğinin de payıyla zamanı çok uzun hesaplamamıştır ve bu hesap, eninde sonunda proleterleşmesini tamamlamamış toplumsal kesimleri süreçte bir tür "ayak bağı" olarak görmüştür. Buradaki "ayak bağı"nın önemsiz bulunduğunu ifade etmiyorum. Sadece işçi sınıfı tarihsel ve toplumsal rolünü yerine getirdikten sonraki uğraş alanı olarak görüldüklerini ifade ediyorum.

İyimserlik gerçekleşmeyince uzayan zamanda "berrak" olan bulanıklaşıyor. Yani, üretken işçinin kapitalist ile

yaşadığı çelişkiler, artık dolayimler üzerinden gerçekleşiyor. Sınıf mücadelesini yürütmek için güç oluştururken "ittifaklar" düşünülüyor çok daha önemli işlev görmeye başlıyorlar. Sınıf mücadelesindeki "ittifaklar" genellikle proleterleşme eğiliminin çözdüğü sınıf ve kesimler ile yapılıyor. Ama aynı zamanda "ittifak" edilen geçmişini taşıyarak geliyor. Başka deyişle "ittifak" içine dahil edilenler, kartvizitlerinde sermayenin siyasal hegemonyası ile yaşadıkları işbirliklerinin ideoloji ve siyasasını da taşımış oluyorlar. Taşıma sonrası pozisyonlarını, kapitalist sınıfa "ayrıcalık"ların yeniden iade edilmesi durumunda sorun yaratmayacakları biçiminde geçici bir "küskenlük" tanımlarsak, belli haksızlıklar da içerse durumu iyi tanımlamış oluruz. Şüphesiz kapitalist sınıfın, "küskenleri" geri çağırma kabiliyetinin nesnel sınırlılıkları var. "Küskenler", artık beklemenin çare olmayacağını düşündükleri noktada kapitalist sınıfla olan bağlarını gevşetiyorlar veya kopartıyorlar. Buradan şunu söylemek istiyorum: Sınıfı ve sınıf mücadelesini esas alanlar içinde önemli bir kesim; kuramsal olarak proleterleşme eğilimi içindeki sınıf kesimlerini işçi sınıfı içine kolayca dahil ederlerken, işçi sınıfı içine dahil ettikleri kesimlerin beklenti ve ayrıcalıklarının sınıf mücadelesini bozucu etkilerini analizlerinde ihmal ediyorlar. Bu ihmal sınıf mücadelesi içinde kapitalist sistemle barışık yaşama siyasetlerinin uç vermesini kolaylaştıran bir vasat yaratıyor.

Sınıf Katları

Proleterleşme eğilimini temel almak ve kuramsal olarak doğruluğu; içinde yaşanan ölçekte pratik olarak sınıfın değişik kesimlerinin üretim süreci içinde işgal ettikleri yer ve üretim ilişkileri içindeki tutumları izlenerek kullanılırsa anlamlıdır. Yani kuramın pratik içinde yürüyebilmesi için, işçi sınıfı ve "ittifak" içinde değerlendirilen proleterleşen kesimlerinin bir konum haritasının çıkarılması toplumu değiştirmek isteyen özne için zorunludur. Bu tür bir haritalamaya "ittifaklar" da yerleştirilecekse eğer, adına ister ara, orta sınıf isterse küçük burjuvazi denilsin proleterleşme eğiliminin değişik evrelerinde olan sınıfın kesimlerini/katlarını tanımlayacak bir kavramlaştırmaya gereksinim duyuluyor. Orta, ara sınıf benzeri kavramlaştırmaların kullanımının, özellikle Batı'da işçi sınıfının yok olduğu ve yerini orta sınıfların aldığına ilişkin sınıf mücadelelerini frenleyici yaygın görüşün desteklenmesine yol açacağı bu nedenle kullanılmaması gerektiğini ifade eden ve içten bulduğum görüşler var. Ancak bu görüş sahipleri ihtiyacı karşılayacak başka kavram önermedikleri zaman, itirazı yetersiz gördüğümü ifade etmek istiyorum. Sonuçta belli kavramların kullanımı ortadan kaldırılıp, yerine yenisi de konulamayınca ölçeğin haritalandırılması çıkarılmadığı için, sınıf mücadelesi sahnesinin aktörleri görünür olmaktan uzaklaşıyorlar. Adeta Don Kişot'un yel değirmeni savaşlarına benzeyen bir sınıf mücadeleleri sahnesi yaşanıyor. Sahne yeterince doldurulamayınca boşluk, sınıf mücadelelerine ilişkin ölçek haritasında ancak ayrıştırılarak kullanılacak meslek, cinsiyet, din, etnisite vb kategorilerle işgal ediliyor. Bu tür yaklaşımların sonucunda, örneğin hekimlik mesleği sınıf mücadeleleri haritasında kendine yer bulabilirken,

mesleği ayrıştırıp işçi sınıfının değişik kesimleri olarak yerleştirme girişimleri -sınıf analizi- haritadan kovulabiliyor. İtiraz edilmesi gereken nokta burasıdır.

Mesleklerin sınıf haritası içinde -hatalı da olsa- neden yer bulduklarını anlamak için, sınıf hareketlerine yön ve biçim veren kesimlerin sınıfsal konumuna da bakmak önemlidir. Sınıf ve sınıf mücadelelerinde "ittifaklar" ile yürümek, doğallıkla siyasal bilincin korunması ve taşınmasını kurucu öge haline getiriyor. Dahası dünya devrim tarihi, bilinci taşıyan öncünün sınıfsal konumunun ağırlıklı olarak işçi sınıfı içine dahil edilemeyeceğini ortaya koyuyor. Bilinç, hem verili durumun anlaşılmasına kaynaklık ediyor. Aynı zamanda sapmaların önüne geçiyor.

Bilinç ögesinin sınıf mücadelesindeki işlevini anlamak için "kendinde sınıf", "kendi için sınıf" kavramları önemlidir. "Kendinde sınıf olma" durumu, öz olarak sınıfın nesnel içeriğini bulundurma ancak farkına varmama durumudur. İşçi de farkına varmanın yaratılması için, bilincin dışarıdan ve genellikle işçi sınıfının "ittifak" ilişkisi içinde bulunduğu kesimlerin üyelerince (aydınlar) sınıf içine taşınması gerekiyor. Bilinç taşıyanlar ağırlıklı olarak "orta sınıftan" ve orta sınıfın önemli katmanları içinde yer alan meslek mensuplarından çıkıyorlar. Buradan hareketle orta sınıfın bilinç taşıyan kesimlerini mesleğin bütününe genelleştirmek, geçici güncel politik kaygılar dışında -mesleğin içinden çıkanlarını idealize ederek işçi sınıfı ideolojisi ile eklemlenmeye çalışmak vb- teorize edilirse ciddi bir tuhaflık ortaya çıkıyor demektir. Tuhaflığın sınıf hareketlerini değerlendirmede sorunlara yol açması kaçınılmazdır. Örneğin hekimler, belli konjonktürlerde işçi sınıfı hareketi ile aynı kulvarı kullanırlarken "işçi"; "ayrıcılık"ların harekete geçip sermayenin siyasal hegemonyası tesisi ile şu yada bu biçimde eklemlenince bu kez "hain" olarak nitelenebileceklerdir. Oysa her iki durumda da hekimlerin sınıfsal konumu nesnel hükmünü icra etmektedir. Ve yaşanan süreç sınıf mücadelelerinin kendisidir.

"Bilinç taşıma yoluyla işçi sınıfı kendileşip az çok saflaşmış bir işçi sınıfı bilinci ve hareketi ortaya çıkarken; ara sınıfların kendileşmesinden bir işçi sınıfı bilinci, hareketi ortaya çıkar mı?" sorusunun yanıtı "Hayır" olmalıdır. Çünkü ayrıcalıkların varlığı, özellikle meslekte (orta, ara sınıflarda) işçi sınıfı dışında bilinçlenmelere yol açıyor. Meslekler genellikle "yararcı" (pragmatist) bir yol izliyorlar. İşçi sınıfı hareketi bir iktidar alternatifi yaratacak kadar güçlüyse, mesleğin kimi kesimlerini hatta önemli bölmelerini kendine kazanabiliyor. Aksi durumda, mevcutta en iyi yaşamının yolları teorize ediliyor. Hekimlerin en azından bir kesiminin 1960-2000 yılları arasında sınıf hareketiyle eklemlenmelerini, söz konusu dönemdeki sınıf hareketlerinin gücü ile ilişkilendirebiliriz. 2000'li yıllar ise ne yazık ki bu kez, sermayenin sunduğu "ayrıcılıkların" içinde yer kapma davranışı ile sermayenin siyasal hegemonyasının tesisi öğeleri arasında sayılma noktasına gerilenilmiştir. Toplum sermayenin yeni hegemonya düzeni için "ikna edilirken" sağlık alanı "ikna"nın en önemli unsura olarak sayılmaktadır.

Şüphesiz, Türkiye'de hekimlerin dönemselsel olarak uzun sayılabilecek işçi sınıfı hareketi kulvarında hareketinin hiç küçümsememesi gereken özel birikimleri vardır. Yukarıda işaret etmeye çalıştığım bilinç taşıma sürecinde pek çok hekimin emeği söz konusudur. Bu nedenle önümüzdeki dönemde de hekimler "bilinç taşıma" noktasında önemli roller üstlenebileceklerdir. Ancak aynı rolün bu kez hekimleri bir meslek grubu olarak etkileyerek bir hekim hareketine dönüştürmesinin önünde engeller vardır.

Bir küçük parantez açarak Marksist teoride "bilinç taşıma" yoluyla işçi sınıfı hareketinin biçimlenmesi gerektiğini ifade eden ve "özneciler" olarak tanımlanan kuramcılar (Lenin, Gramsci, Thompson, Lukacs vb), kuramlarının doğal sonucu olarak pratikte işçi sınıfı hareketi içinde üretken emekçiler yanında ve ondan daha fazla sınıfın değişik kesimlerinin olacağını kabul etmiş görünüyorlar. Ancak, kabullerinin yol açacağı sonuçlar konusunda tereddüt yaşıyorlar. Kuramsal duruşları ile "global işçi", "kolektif emek" kavramları arasında mesafenin kısılgına dikkat çekmek istiyorum. Anlayabildiğim kadarıyla pratik gereksinimin getirdiği "pragmatizm" daha ötesine geçmeye izin vermiyor.

Bilim ve Teknolojinin Sınıfa Etkileri

"Global işçi" ve "kolektif emek" kavramlaştırmaları kapitalist üretim sürecinde özellikle bilim ve teknolojinin getirdiği üretkenlik artışının kaçınılmaz biçimde üretimde kolektifleşmeyi tetiklediği görüşüne dayanmaktadır. En kaba tanımıyla yeni kavramlar, üretim aracı üzerinde emek gücünü dolaylı hareketle geçiren işçi yerine; aynı işçinin üretim aracı üzerinde emek gücünü kullanabilmesi için eğitim, sağlık, güvenlik, boş zaman gibi farklı emek ürünlerini kullanması zorunluluğunu ifade ediyorlar. Ortaya konulan bu durum "Kapital"ın birinci cildindeki işçi için de bir gereksinim olmakla birlikte, emek ve teknoloji söz konusu gerekliliği aynı zamanda üretimin gerçekleştirilebilmesi için "zorunluluk" haline getirmiştir.

Bilim ve teknolojinin kapitalist üretim sürecinde işbölümünün ve işçinin niteliğini değiştirmesinin erken ve olgun örneklerini yaşayan Batı'nın Marksist kuramcıları (Paul M. Sweezy, H. Braverman vb), belli ölçülerde aşırıya kaçmış görümler de Marksist kuramın söz konusu süreci içine alan biçimde zenginleştirilmesinin gerekliliğine işaret ettiler. Sweezy'nin dikkat çektiği gibi Marksizmin doğduğu gelişmiş kapitalist ülkelerden yaşam alanı bulduğu kapitalizmin görece az geliştiği topraklara göçü, işaretlerine dikkat edilmesini kısıtladı. Pratik olarak "devrimin" geç gerçekleşeceğini değerlendirdikleri ileri kapitalizmin kendine özel sorunları olarak görüp ertelenebilir kabul ettiler. Sweezy'nin, kişisel okumalarımda rastlamadığım ancak kendisinin rastladığını belirttiği "çekirdek işçi" kavramı "kolektif emek" benzeri, bilim ve teknolojinin kapitalist üretim sürecine dahil edilmesinin getirdiği yeni işbölümü için açıklayıcı bir kavram olarak duruyor. Sweezy, makine başındaki tek bir işçinin ürettiği değer pek çok emekçinin yeniden üretimi için yeterli olacağını belirtiyor. Aynı zamanda

"çekirdek işçi"de onlarsız harekete geçemeyeceği için pek çok emek gücü tanımlıyor. Hatta günümüzdeki üretim süreci ve sınıfı daha iyi tanımlayan Paul M. Sweezy'nin işaret ettiği "çekirdek işçi kavramı" önemli ve üzerinde çalışılmaya, geliştirilmeye değer bir kavramdır.

Meslekler: Nasıl Bakmalı?

"Kolektif emek" ve "global işçi" -hatta "çekirdek işçi" de buraya alınabilir- kavramları özellikle hekimlik, mühendislik, öğretmenlik gibi mesleklerin üretimleri dolayısıyla işçi sınıfı içinde değerlendirilmesinin önünü açıyor. Özellikle hizmet sektörünün yaygınlaşmasıyla işçi sınıfının yok olacağını savunanlara yönelik yanıtın önemli omurgasını oluşturuyor. Bu nedenle, toplumları çözümlenmede sınıf perspektifi ile hareket edenlerin hizmet sektörü içinde tanımlanan emekçilerin önemli bölümünü işçi sınıfı kapsamında değerlendirmelerinin kuramsal dayanakları da olduğu için yerindedir. Ancak buradan hareketle, mesleklerin tümünü, daha proleterleşme eğilimi sürerken işçi sınıfı etiketlemek kuramı kabalaştırmaktır. Dahası sınıfa dayalı toplum çözümlenmeleri esas olarak sınıf mücadeleleri üzerinden açıklanıyorlar. Meslekleri kesimlerine ayırtmadan sınıf içine yerleştirmek sınıf mücadelesini değersizleştirmek, bulanıklaştırmaktır. Tutumun doğal uzantısı, sermayenin siyasal hegemonyasının kuruluşu, egemen ideolojinin inşası gibi kapitalist sistemin "rıza" yaratma mekanizmalarının açıklanma olanaklarının kaybedilmesidir.

Marks toplum araştırmalarında sınıfı, incelemenin omurga kategorisi olarak kullandı. Toplumları çözümlerken özellikle doğrudan ve dolaylı sınıf mücadelelerini incelemelerinde din, meslek, statü, eğitim düzeyi, gelenek gibi kategorileri de kullandı. Tıpkı burjuva kuramcılar gibi. Marks'ın sınıf kategorisi dışındaki kategorileri kullanmadaki farklılığı; kullanılan kategorilerin üzerinde onları örten ve kendi prizmasında imtihana zorlayan sınıf kategorisinin yer almasıdır. Weber gibi burjuva düşünürler meslek, statü, din, sınıf, etnisite gibi kavramları kendi başlarına toplumları anlamak için kullandılar. Marksist düşünce, söz konusu sınıf dışı kategorilerden gelen açıklamaları bütünüyle yok sayamaz. En başta aynı kategorileri inceleme aracı olarak kendisi de kullandığı için... Ancak Marksist söz konusu açıklamaların gerçeğin ancak bir yönünü karşılayabildiğini bilmek durumundadır. Marksist için yapılması gereken ortaya çıkarılmış açıklamaları sınıf prizmasından geçirerek yeniden gerçek olgular haline getirmek, "ehem ile mühimi" ayırt etmektir.

Marks için kavramların tanımı da son derece dinamiktir. Sınıf dışındaki meslek, din, gelenek, statü vb gibi kavramları sürekli akış içerisinde görür. Bu nedenle Bertell Olmann'ın "Diyelektiğin Dansı" adlı kitabında son derece yerinde olarak belirttiği gibi farklı eserlerinde aynı kavramların farklı tanımları ile karşılaşırız. Bu durum aslında yönteminin doğal sonucudur da. Öyle ya, sınıf mücadeleleri dolayısıyla her şey değişir, değişir, değişir. Sınıf da çoğu zaman bu değişimden kendini kurtaramaz. O'nun da bileşimi, niceliği, niteliği farklılaşır. Bu durumda

örneğin mesleği durağan bir tarihsel kategori olarak ele almak Marksist bir yöntem değildir. 1800'lü yılların, 1860'lı, 1900'lü, 1950'li, 1970'li yılların hekimi aynı sözcük karşılığı kullanılsa da, aynı tanım içeriğinde kullanılamaz.

Meslekleri kolayca işçi sınıfı içine yerleştirenlerin önemli bölümü, bütün Weberyen karşı söylem iddialarına rağmen meslek kategorisini Weberyen bir tarzda kullanmakta ve üretimleri ile de Weberyen bakışa malzeme taşımaktadırlar. Ne demek istediğimi hekimlik mesleği üzerinden somutlayarak aktarmaya çalışacağım: Hekimlerin proleterleşme eğiliminin belirleyiciliğinde oldukları kuşku dışındadır. Yalnız bu durum hekimlik mesleğini bir bütün olarak işçi sınıfı içine yerleştirmek olarak anlaşılabilir. Weber kapitalist toplumu incelerken mesleği de bir açıklama kategorisi olarak kullanmıştır. Mesleğe toplumu çözümlenmek için verdiği rol; statü, hiyerarşi, ahlak anlayışı, ayrıcalıklar gibi sınıf ve sınıf mücadelelerinde de kullanılan kavramlarla akışkanlık kazandırılmıştır. Hekimlerin sınıfsal konumu üzerine söz söyleyenlerin önemli bölümü de, hekimlik mesleğindeki proleter yöndeki çözümlenmeleri kendi iç bölmelerinde aramakta ve çözümlenme dinamiği için Weber'in kullandığı "akışkanlık" kavramlarını kullanmaktadırlar. Sonuç olarak mesleğin toplum içinde aynı öğelerle çözümlenmesi Weber'de kapitalist topluma adaptasyon ve yerleşme sorunları, karşı tarafta ise rızanın çözülmesi ile karşılanmaktadır. İnceleme nesnesi ve inceleme yöntemi aynı olmasına rağmen sonuçların yorumu üzerinden bir kapışma yapılıyor görünmektedir. İşte mesleğe ilişkin Weberci kampla bu tür bir kapışmanın ben Marksizm ve Marksist yöntemin çok eksik bir kavrayışı dolayısıyla olduğunu düşünüyorum.

Hekimlerde Proleterleşme Eğiliminin Analizi

Hekimler, tüm meslekler gibi proleterleşme eğiliminin belirleyiciliğinde er ya da geç son unsurlarına proleter hale geleceklerdir. Buradaki hükme bakarak hekimlik mesleğinin tarihsel süreç içinde somut olarak proleterleşen bölmelerini, mesleğin kapitalist -durağan tanımına-bakarak açıklamaya çalışmak, gerçeği eksik kavramdır. Hekimlik mesleği Marks'ın proleterleşme eğilimini ortaya çıkardığı zamandan bu yana önemli ölçüde ve geri dönüşsüz biçimde proleterleşmiştir. Buradaki sorun inceleme nesnesine bakışın getirdiği körlükten kaynaklanmaktadır. Hekimler, proleterleşen kesimlerinin isim haklarını kapitalistlere devretmişlerdir. İsim hakları ile birlikte sağlık hizmeti üretiminin geçmişte çok önemli bir bölümünü gerçekleştirirken zamanla genişleyen sağlık hizmeti üretiminde, üretimin sınırlı bir bölümünü üstlenir konuma yer değiştirmişlerdir. Proleterleşen hekimlerin bir bölümü hemşire, ebe vb gibi mesleklerdeki oransal büyüme biçiminde gerçekleşirken, asıl proleterleşen kesimler bilim ve teknolojinin sağlık hizmeti üretimine aktarılmasıyla ortaya çıkan yeni meslekler içinde yer almışlardır. Bu yeni meslekleri örneklersek; çevre sağlık teknisyenliği, sağlık eğitimcisi, sağlık memuru, anestezi teknisyeni, radyoloji teknisyeni, odyometrist, ortopedi teknisyeni, işçi sağlığı ve güvenliği teknikeri, çocuk sağlığı

meslek elemanı, fizyoterapist, laboratuvar teknisyeni, gıda teknolojisi teknisyeni, acil tıp teknisyeni, paramedik, diyetisyen vb. vb. sayılabilir. Görüldüğü üzere yeni meslekler özellikle sağlıkta teknoloji kullanımına paralel biçimde daha çok teknisyen ve tekniker olarak ön ve son ek almaktadırlar.

Bilim ve teknolojinin sağlık hizmeti üretiminde yaygın kullanımı hekimlerin geleneksel mesleki rollerini de yeniden belirlemektedir. Eskiden sağlık hizmeti üretiminin önemli kısmını adeta makine başındaki işçi gibi dolaysız gerçekleştiren hekim, yeni işbölümünde giderek denetleyici, gözetleyici, tasarlayıcı, karar verici, yönetici konuma doğru yer değiştirmiştir. Burada, kapitalizmin 20. yüzyıldaki emeğin üretim sürecindeki işbölümüne benzer biçimde, sağlık hizmeti üretiminin işbölümünde de Taylorist etki -yani işin küçük parçalara bölünerek niteliksizleştirilmesi- gözlenebilmektedir (H. Braverman). Buraya kimi itirazların gelmesi doğaldır. Çünkü yeni işbölümünün etkileri, hekimlik mesleği durgun Weberyan tarzda kullanıldığında da kendi iç bölmelerinde gözlenmektedir. Özellikle hekimlerdeki uzmanlaşma belli dereceden sonra uzmanı da bütünden kopuk bir teknik işçi haline getirebilmektedir. Bu durumu kabul etmekle birlikte, hekim mesleğindeki Marksist proleterleşme eğiliminin temel görüngüsünün sağlık hizmeti üretiminde yeni bilimsel teknik işbölümünden kaynaklandığını tespitten sonra, ancak bu aşamadan sonra; mesleğin iç dengelerini de bilimsel teknik işbölümü süreçleriyle yeniden yeniden değerlendireceğiz. Doğru yöntem budur ve bu yöntemle hekimlik mesleğinin kalan gövdesinde proleterleşme eğiliminin hükmünü icra ettiğini gözlemleyebiliriz.

Taylorizm, Amerikalı Frederick W. Taylor'un Lenin'i de çok etkilemiş, fabrika iş bölümü ve örgütlenmesini ifade eden "Bilimsel Yönetimin İlkeleri" adlı çalışmasında ortaya konulmuştur. Sovyetler Birliği hedef olarak çizdiği gelişmiş kapitalist ülkeleri yakalayacak ve geçecekse Taylorizm'in Sovyet fabrika sistemine uygulanması gerektiği bizzat Lenin tarafından ifade edilmiştir. Sonradan benim de katıldığım pek çok eleştirmen, söz konusu yaklaşımın sosyalist üretim tarzı içine kapitalist mantığın girmesi ile sonuçlanacağı uyarısında bulundular. Uyarı haklıydı. Ancak "Sovyetlerin içinde bulunduğu koşullarda başka ne yapılabildi?" sorusu zamanında doyurucu biçimde yanıtlanmamışsa, çözümlüştür sonraki yanıtlardaki samimiyetin derecesini azalmaktadır.

Taylor, işin küçük parçalara ayrılarak yapılmasının üretkenliği artıracağını görmüştü. Taylorizm kapitalist gelişme ve genişlemenin sonraki evresinde, küçük parçalara ayrılmış işin aralıksız tekrarı anlamına gelen Fordist emek sürecine evrilmiştir. Fordist emek süreci, 1932-36 yılları arasında tamamlanan; yönetmenliğini, yazarlığını, yapımcılığını bizzat Charlie Chaplin'in yaptığı "Modern Zamanlar" filmi ile en ağır eleştiriye uğramıştır. Filmde büyük dev çarklar, cıvataları biteviye sıkan insanlar, gözünü kar hırsı bürümüş patron ve çalışmayı gözleyen

kamera sistemi içinde sıkışan ve sonunda deliren işçi çok iyi tarif edilmiştir. Film, hastaneden çıktıktan sonra Chaplin'in yine insanların elinden tutması finaliyle umudun hala var olduğu inancı ile bitirilir. Fordist emek sürecinin temeli, işin niteliksizleşmesine ve bununla birlikte işçinin işe "yabancılaşmasına" dayanır. Bilim ve teknolojinin sağlık hizmeti üretimine aktarılmasıyla hekimlerden koparılan yeni teknik mesleklerin yaptıkları iş ve işe yabancılaşmaları konusunda "Modern Zamanlar"da çizilen işçi tipi benzerlikte ancak derece farkı vardır.

Sağlık hizmeti üretiminin gerçekleştirilebilmesi için "ekip" çalışmasının zorunluluğuna bağlı üretimin kolektif niteliği üzerinde durulması gereken bir özellik olmasına karşın, aynı zamanda ekip içinde hekimin konumunun Chaplin'in "Modern Zamanlar"ındaki patron ile ilişkisi de sorgulanmalıdır. "Modern Zamanlar" filminde patron puzzla oynarken görüntülenirken denetim ve tasarımın patronunda olduğunun altı çizilir. Filmde patron sözüm ona işçileri düşündüğü için bir yemek makinesi icadı peşindedir. Oysa yemek makinesini, işçileri bant başında yemek yemeye zorlayarak makine başında tutabilmek amacıyla tasarlanmaktadır. Filmde Chaplin, yemek makinesi denemesinde bandın karşısında her türlü direnişi ve umudu kırılmış olarak gösterilir. Hekimlerde proleterleşme eğiliminin yukarısında kalanlar, yani bilimsel teknolojik kullanımın getirdiği işbölümü sonrası hekim konumunu sürdürebilenlerin rolünün giderek yönetme, karar verme, tasarlama, denetime doğru kaydığını belirmiştik. Yani yeni işbölümünde hekim ne denli "iyi ve ahlaki yüksek" sıfatlarını taşısa da kapitalist üretim sürecindeki rolünü yerine getirmektedir. "İyi" ve "ahlaki yüksek" ise "rıza" ile, tersi durumda "zor" ile.

Bunları, hekimlik mesleğinin kendi iç bölmelerinde hükmünü sürdüren proleterleşme eğiliminin, iç bölmelerde farklı çelişkiler barındırdığını ve bunları önemsemek gerektiğini düşünerek yazıyorum. Çünkü hekimlerin özellikle pratisyen hekimler arasındaki iç bölmesinde -katlarında- proleter çalışma koşullarında yaşayan ve kendini yeniden üretkenleri biliyorum. Proleterleşme eğiliminin bu katları nicelik olarak artırabileceğini ama asıl yaşanacak olanın bu katların nicelik artışından çok yeni meslekleri ortaya çıkaracağını sanıyorum. Hekimlik mesleğinin tarihi seyri bunu gösteriyor.

Hekimlerin kapitalizme tutunmalarının temel dayanağı olan "ayrıcılıklar"; diğer sağlık emekçileri üzerindeki "rıza" ya da "zor" ile denetim kurma özelliklerinden kaynaklanıyor. Kapitalist adına, kapitalist üretim sürecinin gerekliliklerini gözeterek üretimi tasarlama, yönetme, denetleme işlevini yerine getiriyorlar. Şüphesiz bu "ayrıcılıklarda" aşınmalar var. Aşınmanın önemli mekanizmalarından birisi "uzmanlaşma"dır. Bu şekilde denetim, yönetim mekanizması bütüne değil parçalara yönelik olarak sınırlandırılmış oluyor. Bütünün yönetim ve denetimi ise çoğunlukla hekimler arasından seçilse bile -zorunlu değil- sermayenin daha has adamlarına bırakılıyor.

"Ayrıcalıklar", kime sunulmuş olursa olsunlar özünde sermayenin siyasal hegemonyasının tesisinde, sermayenin ittifak ettiği sınıf ve sınıf katlarına işaret ediyor. Bu nedenle toplumsal düzenle ilgili bilinç, işçiye ve "ayrıcalıklıya" farklı yansıyor. İşçi için -temel özelliği zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyinin olmamasıdır- "kendinde sınıf olma" çatışmanın keskinleşmesi biçiminde yansırken, "ayrıcalıklı" için "kendinde sınıf olma" sermayedar ile yürütülecek müzakerenin pazarlık unsuru olarak yansıyor. Ne zamana kadar? Zaman kapitalist üretim sürecini aşacak bir sınıf hareketinin yükselmesi ile birlikte "ayrıcalıklı"nın yeni düzende kendini daha iyi üretebileceğine inanmaya başlaması ile gerçekleşiyor. Buradan hareketle, doğrudan proleter çalışma ve yaşama koşulunda olanlar dışındaki sınıf kesim ve iç katlarının sınıf mücadeleleri içinde iniş çıkışlar ve sürprizlerle yer alacaklarını görmek önem kazanıyor.

Türkiye'de "sürpriz"lerden birisi geçtiğimiz yaz aylarında hekimler için "Tam-Süre çalışma"yı içeren yasa taslağının Meclis'e sunulması döneminde gerçekleşti. Kamuda yarı zamanlı çalışıp -performansa dayalı ücretlendirmenin uygulanma şekli itibariyle kamuda çalışmanın karşılığında elde edilen gelir epeyce hırpalanmış ve buna bağlı olarak muayenehaneler önemli ölçüde kapatılmışken-muayenehanelerinde performans gelirinden daha fazla gelir elde ettikleri tahmin edilebilen hekim kesimlerinin temsilcileri, küresel kapitalist krizi kastederek "biz muayenehanelerimizde pek çok kişiyi istihdam ediyoruz. Tam-süre çalışma yasası ile çalıştırdığımız binlerce kişiyi işsiz bırakacaksınız. Bu durumda da işsizlik yükselecek" diye çıkışta bulundular. Bir bakıma krizin de tetiklediği koşulları ayrıcalıkların korumak için "istismar" etmeye çalıştılar. Bizler de bu vesileyle, sermayenin 7-8 yıldır uyguladığı ve hekimlere yüksek gelir -"ayrıcalık"- getiren politik uygulamaların getirdiği gelir artışını aşan düzeyde meslek katları içinde gelir elde edenler olduğunu bir kez daha gözlemiş olduk. Yine, aynı yasa tasarısına karşı muhalif bir uzmanlık derneği yöneticisi, karşısında toplanan aralarında hekim dışı sağlık emekçilerinin de olduğu topluluğa hitaben "Arkadaşlar bizi ayda 15 milyar gelire -başka ifadeyle 15 bin- mahkum etmek istiyorlar" diye "mağduriyetini" dillendiriyordu. Söz konusu "mağduriyetin" dinleyici kitlede yarattığı etkinin -bir tür "gülümseme" olduğunu tahmin etmiş olsam da hekimler içinde proleter yaşam koşulları ile yakın vadede ilişkilendiremeyeceğimiz iç katların görülmesi açısından önemlidir.

Küçük bir parantezle hekimlik mesleğinin iç katlarından gelen söz konusu gerilimlerin bir sınıf mücadelesi aracı olarak kullanıp kullanılamayacağı sorusuna hem evet hem de hayır yanıtı verilebilir. Bu yanıt için mevcut sınıf mücadeleleri, sınıf hareketleri, sınıf hareketlerinin bürünüm düzeyleri, ideolojik ve siyasal etkilenimler, siyasal hegemonyanın nerede biriktiğinin analizi gibi karmaşık faktörlerin bir arada değerlendirilmesine gereksinim vardır. Örneğin söz konusu gerilimin tetiklediği söylem bir toplumsal dönüşüm arafesinde dillendirilmiş ise pekala işçi sınıfına yanına yazılabilir.

Emeğin Vasıfsızlaşması: "Uzmanlaşma"

Taylorist ve Fordist üretim süreçlerinin önemli bir özelliği işi vasıfsızlaştırmalarıdır. Bu şekilde üretimin yerine getirilmesi için emekçinin kimliği önemini yitiriyor. İşçi, süreçte "hiç"lik duygusuyla tanıştırılırken, aynı zamanda işini kaybetme korkusunu da yaşamaya sağlanmış oluyor. Çoğunlukla zannedilenden farklı olarak hekimlik için "uzmanlaşma", eğitim zamanının uzamasına bakılarak bir vasıflaşma olarak anlaşılabilir. Uzmanlaşma olarak anlaşılabilir. Uzmanlaşan hekim, temel konusu olan insanla bütüncül ilişki yerine ilişkisini, örneğin göz hekimi ise onu göze indirgeyerek, hatta gözün sadece kırma kusurlarına indirgeyerek kurabiliyor. Bu şekilde üretim sürecinin sadece küçük bir bölümü ile üretim ilişkileri kurabiliyor. Kendi alanına ilişkin kapitalist üretim süreciyle yaşadığı gerilim ve çelişkiler alanın katlarında kaybediliyor ya da pratik sonuçlara dönüşmeden törpüleniyor. Uzmanlaşma ile birlikte hekimlerde proleterleşme eğiliminin, mesleğin "ayrıcalıkların" kontrolünü de, sermayenin has adamlarına bırakması nedeniyle ciddi bir direnç olmaksızın sürecin kendi akışı içinde ilerlediğini/ilerleyeceğini düşünüyorum.

Kapitalizmin Fordist üretim sürecinden, içine girdiği krizin de etkisiyle Post-Fordist üretim sürecine büyük direnişleri göğüslemek durumunda kalmadan girebilmesinde "uzmanlaşmanın" getirdiği parçalanmışlığın kolaylaştırıcı olduğunu sanıyorum. Post-Fordist üretim süreci temel mantığını, aynı işin biteviye tekrarı ile "hiç"lik duygusu taşımaya başlayan ve dolayısıyla yaratıcı, üretim sürecinde "kayıtsız ve boş vermiş" görünen emekçinin, kapitalist üretim sürecine sistemin bütününe sorgulamayacak biçimde küçük işletmeler üzerinden "yaratıcı", "planlayıcı" ve "denetleyici" olarak sürece yeniden dahil edilmesinde bulmaktadır. Toplam kalite yönetimi, esnek üretim, Japon tarzı yönetim adlandırmaları da küçük farklarla Post-Fordist üretimin diğer adlandırmalarıdır. Küçük ölçeklerde "bugün dünün aynısı olmayacak", "bugün işyerim için bir şeyler yapmalıyım" söylemlerinden hareketle çalışanlar adeta "manifaktür" koşullarına geri dönmektedirler. Kendi küçük ölçeklerinde kapitalist işletmenin gelirini artırılabilseler bundan paylarını alacaklardır. Yoksa durumun sorumlusu kendileri olacaktır. Geliri artırmak için yoğun zihin ve beden kullanımı, sonuçta aşırı çalışmanın yarattığı olağandışı bitkinliği anlatan "Karoshi" gibi hastalıklara yol açmaktadır. Bütünde ise kapitalizmin kendi gerçeğinde tehditten uzak yaşamayı planlanmaktadır.

Fordist üretim ve dolayısıyla birikim rejiminin Post-Fordist üretim sürecine devri çok önemli bir sonuca da yol açabilecektir. Bilindiği gibi sosyal güvenlik, refah devleti vb uygulamalar eninde sonunda Fordist üretim sürecinin birikim modelinin yarattığı olanaklara dayanmaktadır. Buradan hareketle Post-Fordist üretim genelleştikçe sosyal devlet ve sosyal güvenlik alanının daralması kaçınılmaz görünmektedir. Bu tür bir süreç ise hala sağlık hizmeti üretiminde ağırlığı bulunan kamusal sağlık alanını daraltabilecektir. Kamunun daralan üretiminden çıkan sağlık emekçilerinin doğrudan kapitalist işletmelerde

istihdamında sorunlar yaşanacaktır. Sonuç olarak, yeni sermaye birikim modeli sağlık emekçilerinin proleterleşme eğilimini hızlandıracaktır. Bu hızlanmanın işçilerin küçük ölçekli üretim alanlarından çıkarılıp hangi yöntemlerle birleştirileceği önemli bir soru ve sorun olarak ortada durmaktadır.

Post-Fordist üretim süreci ve ideolojisinin görece sorunsuz yerleşebilmesinin önemli nedenlerinden birini bilim ve teknolojinin emeğin vasfı üzerindeki etkilerin yeterinde incelenmemesi oluştururken, yine kapitalist yönetimin değişik mekanizmalarla üretim sürecinin denetimini ele geçiren mekanizmalarına bağlayabiliriz. Kapitalistlerin denetim mekanizmasını ellerinde tutacak strateji planları geliştirmeleri ve uygulamalarında şaşılacak bir şey yoktur. Ancak pek çok kuramcının işaret ettiği gibi karşı stratejilerin üretilmemiş olması sınıf hareketlerinin zayıflığının önemli nedenleri arasındadır.

Toparlama ve Sonuç...

Yazımda çizdiğim kuramsal çerçevenin bazı köşe taşlarını yeniden vurgulayarak geliştirilme ve üzerinde çalışılması gerekenleri toparlamaya çalışacağım.

İçinde yaşadığımız topluma sınıfı merkeze alarak bakmak bir zamanlar köşeye atılmış sayılsa da, toplumu anlamak ve değiştirmek isteyenler için tek kılavuz olduğu giderek yeniden anlaşılmakta bir yerde köşesinden yeniden "hortlamaktadır".

Toplumu değiştirmek için sınıfı harekete geçirmede, ittifak sınırları içinde sınıfların tüm katları değerlendirilmeli, ancak sınıf katları sınıfın yerine ikame edilmemelidir.

Toplumları anlamak için sınıf yerine meslek, din, cinsiyet gibi kategorilere çok dikkatle başvurulmalıdır.

Kapitalizmin mevcut aşamasında sınıfı görünür hale getirmek için "kolektif emek" , "global işçi" gibi kavramlaştırmalar geliştirilerek sınıf analizlerine dahil edilmelidir.

Kapitalist birikim modeli olarak Post-Fordist üretim süreci, sınıf mücadelesini zorlaştırıcı yanlar taşımasına rağmen, toplumların "rıza" ya dayanarak yönetilmesinde sorunlara yol açacak gibi görünmektedir.

Kapitalist birikim rejiminin genelleşmesi, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıfın katlarında da proleter çözümlere yol açabilecektir.

Bilim ve teknoloji sınıfın niteliklerinde ve mesleklerde ihmal edilemeyecek değişiklikler göstermiş olmakla birlikte Marks'ın saptaması olan proleterleşme eğilimi sürmektedir. Süren eğilimi ortaya çıkarmak için meslek gibi kavramları dinamik hale getirerek kullanmak gerekmektedir.

Sonuç Yerine

Yazdıklarımın belli tekrarlar, dağınıklıklar, konudan uzaklaşmalar taşısa da bir kuramsal çerçeve denemesi

olarak ele alınması beni sevindirecektir. Asıl sevinci benzer ve daha olgun denemeleri gördüğüm zaman yaşayacağım. İşte o zaman içinde bulunduğumuz pratik süreçleri ve olguları daha iyi kavrayabileceğimiz ve sınıf mücadelesine dahil edebileceğimiz silaha kavuşmuş olacağız.

Hekimlerin yeni bir toplum için sınıf mücadelelerinde yeri olduğuna inanmasam bunca yıldır hekim hareketi içinde yer almazdım. Ancak, içinde yer aldığım yapının tarihini, çelişkilerini, eğilimlerini anlamak durumundayım. Özellikle meslek gibi doğrudan sınıf içine dahil edemeyeceğiniz sınıf katlarını incelediğinizde sonuç okuyucuda "eh ne diyorsunuz. O zaman her şeyi bırakıp köşemize çekilmemiz mi gerekiyor?" duygusuna kaçınılmaz olarak yol açabilirsiniz. Başka türlü, incelediğiniz nesneyi yansız olarak değerlendirme olanağı bulamazsınız.

Ortaya konulan eğilimler ve nesnellikler "köşeye çekilme"nin gerekliliği konusunda kuşkuya yer bırakmasa bile, içinde yaşanan toplumla hesaplaşması olan ve değiştirilmesi gerektiğine inananlar için nesnellığe teslimiyet diye bir şey söz konusu değildir. Nesnellik size iki kere ikinin dört ettiğini ifade etmenizi zorunlu kılabilir. Ancak içinizde "şimdilik" bilinciyle inanç ve umudunuzu korumak zorundasınız. Çünkü öncü, iki kere ikinin her ikisini de ve toplamı da değiştirebileceğini bilir. Öyleyse buradaki iki kere iki denklemini öncünün neyi değiştirmesi gerektiğini işaretlemek içindir. Bu yazı umut ve inancı taşıyanlara, zemini aydınlatmak için işaret fişeği olarak görülmelidir. "Çekildiği köşede" durumunu rasyonalize etmek için kullananlara ise amaçladığı biçimde "ulaşmadığı" kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Braverman H.** (2008) Emek ve Tekelci Sermaye (Çev.:Çiğdem Çıdamlı) Kalkedon Yay. 1. Basım.
- Marks K.** (1979) Grundrisse "Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma (Çev.: Sevan Nişanyan) Birikim Yay.
- Marks K.** (1986) Kapital 1 "Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili" (Çev.:Alaattin Bilgi) Sol Yay. 3. Baskı
- Marks K.** (1991) Kapital 2 "Sermayenin Dolaşım Süreci"(Yayına Haz.:F. Engels) (Çev.:Alaattin Bilgi) Sol Yay. 3. Baskı
- Marks K.** (1990) Kapital 3 "Ekonomi Politikin Eleştirisi" (Yayına Haz.: F. Engels) (Çev.:Alaattin Bilgi) Sol yay. 2. Baskı
- Ollman B.** (2006) Diyalektik'in Dansı "Marx'ın Yönteminde Adımlar" (Çev.:Cenk Saraçoğlu) Yordam Kitaplığı 2. Basım
- Özdemir G.,Özdemir A. M.** (2008) Sermayenin Adaleti "Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika" Dipnot Yay. 1. Baskı
- Öngen T.** (2002) Marks ve Sınıf, Praksis 8. sayı
- Öngen T.** (1996) Prometheus'un Sönmeyen Ateşi "Günümüzde İşçi Sınıfı" Alan Yay. 2. Baskı
- Özüğurlu M.**(2002) Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları, Praksis 8. sayı
- Sweezy P.** (2009) Marksizm Üzerine Dört Ders (Çev.:Tuncel Öncel) Yordam Kitaplığı 1. Basım